

KÖNYVSZEMLE

Bodó Csanád **Nyelvi ideológiák és különbségek**

Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató
Intézet, 2016. 221 p.
ISBN 978-606-8377-49-0

A nyelvi ideológiákról, tehát a nyelvhasználóknak a nyelvről alkotott tudatos, vagy maguk számára is rejtett vélekedéseiről a magyar nyelvtudományon belül kevesen foglalkoztak: a dicséretes kivételek közé tartoznak a könyv szerzőjén kívül Kontra Miklós, Lanstyák István, Maitz Péter és Sándor Klára. Időszerű tehát a könyv témája, és értékét az is növeli, hogy szerzője egymástól nagyon eltérő helyzetekben vizsgálja egyes közösségek nyelvhasználatát és vélekedésrendszerét.

Az első fejezet röviden és tartalmasan foglalja össze az alapelveket. A szerző komoly olvasottság és kutatói tapasztalat birtokában mutat rá tárgyának rejtőzködő természetére, és arra, hogy a hegemonikus ideológiák elemzésén kívül érdemes figyelemre méltatni az implicit vélekedéseket is, ezek ugyanis éppen az előbbiekkal ellentétben fejtik ki hatásukat. Ha a kutatói figyelem csak a standard ideológiára irányul kritikus módon, akkor éppen „ez a pozíció teszi láthatatlanná a nyelvi heterogenitást olyan alakzatait, amelyek a standardtól független megoszlást mutatnak” (21.).

A kötet tanulmányai az utóbbi öt év termékei, egymástól viszonylag függetlenül születtek. Öt írás kapcsolódik a moldvai csángók nyelvjárásához (2–6. fejezet), egy szól a magyarországi cigány nyelvjárásokról és népcsoportok tudományos osztályozásáról, s ennek az érintettek vélekedéseiről, valamint a nyelvi helyzethez való viszonyáról (7. fejezet), egy pedig a nők és a férfiak eltérő nyelvi gyakorlatáról és az ezzel kapcsolatos tudományos recepcióról (8. fejezet).

A legerősebb kutatói figyelem a moldvai csángók nyelvhasználatára irányul, ennek so-

rán jut el a szerző újszerű, de megalapozott következtetésekre. A standardon túli változók vizsgálata során kitér pl. a „szelypelésre”, amelynek során a beszélők a standard *s*, *zs* és *cs* helyett előrébb képzett hangokat ejtenek. Kimutatja, hogy a korábbi kutatói feltételezésekkel ellentétben ennek a jelenségnek az elterjedésében a magyar normatív nyelvhasználat befolyásánál lényegesebb szerepet játszanak az interdialektális hatások.

A moldvai magyar nyelv revitalizációja a szerző kutatása alapján a laikus köznéveléssel ellentétesen alakul. A csángók mindig is tárgyai voltak Magyarországon egyfajta szentimentális rokonkeresésnek, ezt bizonyos politikai erők fel is erősítették. A 2000-es években elindult úgynevezett „mentorprogram” arra irányult, hogy a csángó falvakban élő gyerekeket, fiatalokat „visszatanítsák” a már-már elveszettnek látszó magyar anyanyelvre. Az „anyanyelven” a magyar standard változatát értik, ennek elsajátítását szolgálja a gyerekeknek a magyarországi „keresztzüllőkkel” folytatott levelezése is. A csángó gyerekek levelei, amelyeket csak hathatós tanári segítséggel képesek megírni magyarországi támogatóiknak, egy számukra idegen emelkedett regiszterben helyezhetők el. Ennek pedagógiai és a tényleges nyelvhasználatra gyakorolt hatása erősen kétséges. Végső soron „a stilizáció annak a morális és társadalmi rendnek a reprodukálásához járul hozzá, amely az érintett beszélőket, például a moldvai gyerekeket periferikus helyzetben jeleníti meg.” (79.) Ez pedig ugyancsak megkérdőjelezi magának a programnak, a célkitűzéseknek a hitelességét, akkor is, ha a résztvevők jó szándékában nincs okunk kételkedni.

A moldvai szociolingvisztikai helyzet meglehetősen bonyolult, a népszámlálási adatok román egynyelvűséget mutatnak. A „láthatatlan kisebbség”, a román-magyar kétnyelvű emberek közössége mintegy 50 ezer főnyi lehet. Az ő beszédük is heterogénnek tekinthető

számos változó alapján, a képet árnyalják a csángó-székely nyelvhasználat eltérő és egyező elemei. Mindez nagyon megnehezíti a moldvai nyelvjárások regisztrálását, különösen, mivel a múlt autenticitását próbálják meg sokan feltalálni – akár a mai nyelvhasználat adatainak meghamisítása árán is.

Nagyon tanulságos a kvázi-nyelvjárási szövegek laikus megítélése. A kísérlet maga módszertanilag nagyon gyatrán van felépítve: nem hiteles nyelvjárási szövegek megítélését kívánják meg a kommentelőktől, hanem egy rövid irodalmi mű, a hivatalos nyelvhasználatot parodizáló Örkény-írás egymástól eltérő olvasatait tárják eléjük. A szöveget hivatásos beszélők, színészek mondták hanghordozóra, az instrukció alapján: „a saját dialektusukban”. A kérdés pedig így hangzott: „számodra melyik a legsármosabb, vagy éppen a legcikibb erdélyi nyelvjárás” (117).

A kérdés olyan értékválasztást implikált, amelyet a megkérdezettek jó része tudatosan elutasított. Mindkét oppozíció egy magyarországi megítélési szempontot elevenített meg, mégpedig érzelemdús megfogalmazásban. Csak egy kvázi jelöletlen köznyelvet abszolút normaként tételező beszélő szempontjából ítéltethető meg a „külhoni” magyarok beszéde etnográfikus érdekességként. Többen felvetették – jogosan – a felvételek hitelességének kérdését is. A laikus értékelések sokszor ellentmondásosak voltak. Egyfelől a román nyelvi hatást általában az idegenszerűség okaként nevezték meg, másrészt viszont éppen egy számos román kölcsönszót tartalmazó csángó nyelvjárási szöveget neveztek hitelesnek.

A moldvai beszélők explicit és implicit nyelvi ideológiáit tanulmányozó fejezet első olvasásra meglepő tanulságokat tár fel. Mindenekelőtt azt, hogy a helyi nyelvhasználók a saját változatukat magyarként nevezték meg, szemben az „elrománosodás” veszélyét felvető hegemonikus nyelvi ideológiákkal. Az „egy nyelv = egy etnikum” Herderre visszavezethető gondolkodásmódja ellenében olyan gyakorlatok alakulnak ki, amelyek az egyén életében funkcionálisan helyezik el az

egyik és a másik nyelv domináns használatát: az iskolában a románét, a munka helyi világában pedig a magyarét.

A hetedik fejezetben a magyarországi cigányok tudományos osztályozásairól olvashatunk. Ezek olyan szemiotikai folyamatoknak a tükrében értelmezhetők, amelyek a beszélt nyelvet, illetve a nyelveket, vagy paradox módon a saját nyelv hiányát teszi meg a csoportokba osztás alapjává. Az Erdős Kamill-féle osztályozás a több szempont egyidejű figyelembe vétele miatt életidegen és gyakorlatilag használhatatlan. Kemény István háromsztatú kategorizációja sokkal jobban leképezi a valódi helyzetet. Bodó rámutat arra, hogy a nyelv és az etnikum azonosítása esetében megjelennek azok a vélekedések, amelyek az adott nyelv és a népcsoport között ikonikus kapcsolatot tételeznek fel. Vekardi József ilyen alapon „vezeti le” a nyelvtani képzők ritkaságából azt a feltevését, hogy az adott cigány nyelvet beszélő népcsoport tagjai kevésbé képesek absztrakt etnikumhoz tartozásra, mint más nyelvet beszélő etnikumhoz tartozók.

Hozzám témája alapján a dzsender-paradoxonról és annak magyar recepciójáról szóló nyolcadik fejezet állt a legközelebb. Labov a nők és a férfiak nyelvi normakövetésének különbségéről ezt írja: „a nők a férfiakhoz képest kevésbé térnek el a nyelvi normáktól, ha az eltérés nyíltan meg van tiltva, de a férfiaknál jobban eltérnek a normáktól, ha az eltérés nincsen megtiltva” (175). A paradoxon tehát szerinte abban áll, hogy a nők egyszerre konzervatívabbak és újítóbak is beszédükben. Bodó rámutat arra, hogy a téma nemzetközi szakirodalmában a kétféle (női, férfi) norma nem szimmetrikus viszonyban áll egymással, a férfi norma a patriarchális felfogás szerint magasabb rendűnek tételeződik.

A probléma hazai recepcióról szólva Bodó joggal állapítja meg a „stratégiai esszencializmus” meglétét és helyesen mutat rá az okára is. A témával foglalkozó magyar kutatók csakúgyan „a nők korábban nem vizsgált nyelvének legitimálására és leírására” (192.) törekuszenek. Erre nagyon is szükség van, hiszen éppen

napjainkban élünk át politikai alapú támadásokat a genderszemlélet tudományos érvényesítése, s a már elért eredményeknek a felsőoktatási stúdiumokba való bekapcsolása ellen.

Egyértelmű: a nők vagy a férfiak egységes csoportként való kezelése a nyelvhasználati vizsgálatok esetében is durva redukcionizmus, értékelhető eredmények eléréséhez szükséges más identitások számba vétele is. Az interszekcionális megközelítés látszik erre alkalmasnak, vannak is már ennek érvényesítésére hazai kísérletek.

A kötet a nyelvi ideológiához eltérő módon kapcsolódó, más-más időszakban és kutatási céllal született fontos tanulmányokat juttat el az olvasókhhoz. A szerkesztése – talán éppen ezért – magán visel bizonyos esetlegességeket. Hasznos lett volna a a kötetbe rendezéskor az egyes írásokban megfogalmazottakat jobban egymáshoz illeszteni. Az ötödik fejezetben például hiányoltam a „Nyelvjárás-projekt” módszertanának erősebb kritikáját. A szakszerűtlenség, sőt néha nyeglén megfogalmazott kérdések a megkérdőjelezteknél néha egészen más gondolatmenetet indítottak be, mint amelyekről a koncepció kitalálói ismereteket akartak nyerni.

A közös szakirodalomjegyzék hiányos, olyan publikációk is hiányoznak belőle, amelyekre a szerző bizonyos fejezetekben többször is hivatkozik.

A könyvet mindenekelőtt a szociolingvisztikával ismerkedő egyetemistáknak és doktoranduszoknak ajánlom, de a nyelvtudomány más területei iránt érdeklődő laikusok és szakemberek is haszonnal forgathatják. Legfőbb érdeme, hogy tárgyyszerűen és szakszerűen közelít egy érzelmi és egyéb elfoglaltságok miatt sokszor félreértett és félremagyarázott témához. A legendák továbbéltetése és a vágyak kivetítése helyett a megfigyelt nyelvhasználat tényeit és az arról való laikus gondolkodást helyezi a tudományos vizsgálódás a kutatói gondolkodás fókuszpontjába, így jut el hiteles következtetésekhez, s ezeket osztja meg az olvasóival.

Huszár Ágnes

Károly Krisztina, Perjés István (szerk.)
Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből.
Diszciplinák tanítása – A tanítás diszciplinái 1.

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 359 p.
ISBN 978-963-284-611-8.

Károly Krisztina, Perjés István (szerk.)
Jó gyakorlatok a tanárképzés tudós műhelyeiből.
Diszciplinák tanítása – A tanítás diszciplinái 2.

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 327 p.
ISBN 978-963-284-612-5.

Diszciplinák tanítása – a tanítás diszciplinái

Az ELTE Tanárképző Központja *Diszciplinák tanítása – a tanítás diszciplinái* címmel új, lektorált tanulmánykötet-sorozatot indított útjára 2015-ben. A sorozat elindítását az a szándék vezérelte, hogy alkalmat és lehetőséget teremtsen a tanárképzés – főként az osztatlan tanárképzés – ügyéért felelős intézményi, szakmai, tudományos és társadalmi műhelyeknek a párbeszédre. A sorozat célja az új tudományos kutatási eredményeknek és a tanárképzés jó gyakorlatainak az elterjesztése, valamint a hazai szakmódszertanok helyzetének és további kibontakozási lehetőségeinek a bemutatása.

Írásomban a sorozat első két kötetéből (*Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből; Jó gyakorlatok a tanárképzés tudós műhelyeiből*) a teljesség igénye nélkül csak azokat az írásokat emelem ki, amelyek szakmaiságuk mellett aktualitásuk, szemléletmódjuk és/vagy konkrét, releváns javaslataik miatt számot tarthatnak a tágabb közönség érdeklődésére is.

Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből

A *Diszciplinák tanítása – a tanítás diszciplinái* 1. kötetének 1. fejezetéből (*A tanárképzés minőségei*) azokra a szövegekre fókuszálok, amelyek – különböző perspektívákból,